

Структурно-тематичні особливості бібліографічних посібників 1923—1925 років

*Ольга Устіннікова,
завідувач відділу наукової
підготовки державних
бібліографічних покажчиків
Книжкової палати України*

*Прасковія Сенько,
старший науковий співробітник
відділу наукової підготовки державних
бібліографічних покажчиків
Книжкової палати України*

Вибраний період (1923—1925 роки) характеризується спільними зусиллями Укрнауки (Главк Народного комісаріату освіти, спеціальний орган управління науковими установами в УСРР), Української книжкової палати, Українського науково-дослідного інституту книгознавства і найбільших наукових бібліотек Києва, Харкова та Одеси, спрямованими на вироблення теоретичних та практичних засад бібліографії, на регулювання й планування бібліографічної роботи наукових установ, розподіл бібліографічних, організаційних і контрольно-методологічних функцій між різними інституціями [1].

У листопаді 1923 року вперше з ініціативи Народного комісаріату освіти (Наркомосу) УСРР на Всеукраїнській нараді працівників книги обговорювалось питання координації бібліографічної справи в Україні. Найважливіші принципи організації бібліографічної діяльності були обґрунтовані у доповіді директора Української книжкової палати М. Годкевича "Организация библиографической работы на Украине" [2].

Виходячи з реалій, що склалися на той час, Всеукраїнська нарада працівників книги затвердила децентралізовану систему організації бібліографічної роботи в республіці. У відповідності до суспільних потреб, що висувалися до бібліографії, нарада рекомендувала роботу в галузі ретроспективної бібліографії дореволюційної та радянської літератури доручити Українському науковому інституту книгознавства (УНІКу). В її створенні УНІК мав широко використати документи найбільших книгозбирань, у першу чергу Всенародної бібліотеки України, у фондах якої був відділ українськознавчої літератури. Ведення державної бібліографії ставилось за обов'язок Українській книжковій палаті. Науково-допоміжну бібліографію повинні були вести відділи Всеукраїнської академії наук і бібліографічні комісії при вищих навчальних закладах, а також науково-дослідні кафедри інститутів. Створення рекомендаційної бібліографії доручалося Методкому Головного політико-освітнього комітету (Головполітосвіти) Наркомосу УСРР. У цілому Всеукраїнська нарада працівників книги закріпила чітке розмежування функцій між різними бібліографічними центрами, що уже склалося на практиці [3].

У подальшому такі організаційні засади було зміщено й доповнено у зв'язку з активізацією бібліографічної роботи наукових бібліотек. Всенародна бібліотека України в Києві, Одеська центральна наукова бібліотека (колишня університетська), Одеська публічна бібліотека, Харківська публічна бібліотека ім. В. Г. Короленка та інші після упорядкування своїх фондів розпочали активну пропаганду літератури і все значніше місце в їхній діяльності стала займати практична робота з підготовки бібліографічних посібників [4].

Новий напрям у діяльності найбільших наукових бібліотек не міг не вплинути на подальшу координацію бібліографічної справи в республіці. Перша конференція наукових бібліотек, що відбулася в грудні 1925 року, чітко поставила питання про утворення центрального органу, що керував й координував би бібліографічну роботу в Україні та забезпечував плановий розподіл роботи в цій царині між різними бібліографічними установами та бібліотеками. Більшість доповідачів закликали зробити наукові бібліотеки центрами бібліографічної справи в Україні, розвивати бібліографію на базі бібліотечних фондів з урахуванням особливостей їхнього використання читачами в науковій, практичній та самоосвітній роботі. Серед супротивників цього напрямку був Ю. Меженко. Він відстоював централізацію бібліографічної роботи в спеціалізованих установах, якими на той час були Український науковий інститут книгознавства та Українська книжкова палата [5].

На Першій конференції наукових бібліотек було заслухано двадцять дві доповіді й вироблено дев'ятнадцять проєктів резолюцій, розглянуто широке коло питань бібліографічної роботи. Дев'ять доповідей було присвячено темі бібліографії. В цілому ж делегати конференції зійшлися на думці, що слід подбати про підготовчий етап, а остаточне вирішення справи організації керуючого центру бібліографії відкласти до другої конференції. Внаслідок цього з'явилася така резолюція: "Для розроблення проєкту роботи над складанням українського бібліографічного репертуару, методології цієї роботи, розподілу її між установами, що ведуть бібліографічну роботу, а також для взаємної інформації та для координації бібліографічної роботи — утворити при Укрнауці в Києві спеціальну комісію в складі представників Укрнауки, Всенародної Бібліотеки України, Української Книжкової Палати та Українського Наукового Інституту Книгознавства з правом кооптації"* [6].

Але тільки в липні 1926 року Укрнаука на Колегії Наркомосу з метою об'єднання та врегулювання бібліографічної роботи в Україні ухвалила створити Українське Бібліографічне Бюро, положення про яке було доручено розробити Укрнауці разом з Укрполітосвітою та Українською книжковою палатою.

Отже Перша конференція наукових бібліотек визначила практичну програму діяльності ряду центрів бібліографії, привернула увагу фахівців до розроблення теоретичних питань бібліографії і практичних проблем координації бібліографічної роботи. Рішення Першої конференції наукових бібліотек мали велике значення для подальшого розвитку бібліографії в Україні.

* Тут і далі у цитатах збережено тогочасний правопис.

Вирішальним цей період став для остаточного становлення державної (облікової) бібліографії. 27 червня 1922 року було прийнято постанову Ради Народних Комісарів УСРР "Про організацію Української Книжкової Палати і забезпечення головних книгосховищ всіма виданнями республіки" [7]. Цією Постановою на Українську книжкову палату покладалась такі основні функції:

а) реєстрація всіх друкованих видань, що виходили на території УСРР з 1917 року;

б) збирання і зберігання зразків друку Української республіки;

в) розподіл обов'язкових примірників по головних державних книгосховищах УСРР;

г) випуск періодичного видання під назвою "Літопис Українського Друку".

З перших днів свого існування Українська книжкова палата прагнула створити чітку систему бібліографічного інформування. Її мінімум мав включати: випуск "Карткового репертуару видань УСРР", інформаційного бюлетеня "Книжкові новини", "Літопису Українського Друку" та диференційованих бібліографічних щорічників.

Таким чином, "Літопис Українського Друку" — орган державної бібліографії УСРР — задуманий Українською книжковою палатою з часу її заснування. Уже в 1922 році Державне видавництво України почало готувати до випуску укладений установою "Літопис Українського Друку": було набрано майже 10 друкованих аркушів, де вміщено список видань 1922 року: 250 назв книг, 150 назв журналів з викладом їхнього змісту, 100 назв газет і така сама кількість листівок, але за браком коштів навіть перший його номер не було видано.

У 1922 році Українською книжковою палатою зроблено спробу друкувати в газеті "Вісті ВУЦВК" бюлетень "Державна бібліографія", в якому вміщувалися короткі списки поточної реєстрації книг, брошур, журналів і газет. Через об'єктивні причини бюлетень проіснував недовго і не зміг у рамках іншого видання здійснити наміри стосовно державної поточної реєстрації документів, що їх одержувала Українська книжкова палата.

Потреба в облікових державних покажчиках українського друку в 1923 році до деякої міри була задоволена "Бібліографічним Бюлетенем Української Книжкової Палати", що виходив у складі часопису "Книга" видавництва "Книгоспілка" [8]. У чотирьох номерах "Библиографического бюллетеня" зареєстровано 362 книги, 109 часописів, тим часом, як Українська книжкова палата одержала за той самий період 2010 книжок та брошур і 314 назв часописів (193 журнали і 121 газета), виданих в 1923 році. Бібліографічні записи у бюлетені систематизовано за розділами: А). Книги і брошури; Б). Журнали, а в межах кожного розділу — за індексами Міжнародної десятикової системи класифікації.

Бібліографічна характеристика зареєстрованих книг включала прізвище автора, назву, місце видання, назву видавництва, рік видання (що проставлявся перед назвою), кількість сторінок та розмір документа; для журналів — назву, відомості про періодичність, головного редактора, місце видання, відомості про видавця, розміри, інколи розписувався зміст окремих номерів чи випусків. На початку бібліографічного запису проставлявся індекс Міжнародної десятикової класифікації, рубрики якої було надруковано в № 2 "Бібліографічного Бюлетеня Української Книжкової Палати" [9].

Безперечно, бюлетень "Державна бібліографія" і "Бібліографічний Бюлетень Української Книжкової Палати" були першими кроками облікової державної бібліографії, що сприяло виробленню та розвитку чіткої системи покажчиків державної бібліографії.

У 1924 році Колегія Наркомосу визнала за необхідне реалізувати випуск "Літопису Українського Друку" як одне з завдань, що стояли перед Українською книжковою палатою й були зафіксовані в декреті Раднаркому УСРР про її організацію та прийнятому ВУЦВКом Кодексі Законів про Народну Освіту УСРР [10].

Готуючи до видання "Літопис Українського Друку", Українська книжкова палата вважала своїми основними завданнями:

"1) Найповніше виявлення всієї видавничої продукції УСРР, при чому буде звернено особливу увагу на реєстрацію провінціальних видань, звичайно раніш не попадавших на сторінки старої "Книжної Летописи".

2) Регулярне й своєчасне повідомлення читачів про нові видання України.

3) Об'єднання в методах бібліографічного описання, вміщеного в "Літопису" матеріалу, принципу науковості описання і разом з тим принципу найбільшої простоти й зручності для потреб робітників книги" [11].

У 1924 році було підготовлено й надруковано дванадцять номерів "Літопису Українського Друку", в яких зафіксовано 2347 назв книг, 436 назв журналів і газет, що виходили на території України і реєструвалися Українською книжковою палатою. За неможливості вмістити у виданні всі документи згідно розроблених методичних матеріалів, до нього не включалися видання канцелярського типу (членські квитки, анкети, розрахункові книжки, типові статuti, договори) та рекламні матеріали (торговельні, приватні оголошення, афіші).

Структурно "Літопис Українського Друку" поділявся на дві частини: "Систематичний покажчик неперіодичних видань, що їх випущено на терені УСРР та зареєстровано Українською Книжковою Палатою" та "Систематичний покажчик періодичних видань, що їх видано на терені УСРР та зареєстровано Українською Книжковою Палатою". Спосіб розташування бібліографічних записів за формальними ознаками (книги, брошури, журнали, ноти та ін.) зразу ж був відкинутий, залишився тільки поділ на періодичні й неперіодичні видання і застосовано систематичне розміщення за Універсальною десятиковою класифікацією. До складу індексів входили визначники мови, форми, місця видання, а для журналів та газет — визначники періодичних видань (05 — журнали; 06 — офіційні видання; 07 — газети).

В основу бібліографічного опису покладено "картографічні правила" Міжнародного бібліографічного інституту. Бібліографічний запис в однорівневому бібліографічному описі включав такі елементи:

а) детальний шифр за Міжнародною десятиковою системою класифікації, в якому для зручності невеликих книгозбірень і в межах, пропонуваніх Головлітосвітою, виокремлювалась основна частина з обов'язковим визначником мови документа;

б) авторство: прізвище та ініціали, назва колективного автора, знак аноніма чи псевдоніма автора;

в) рік видання документа;

г) назва: основна назва, паралельна назва, підназва з вказівками на прізвище укладача, перекладача, редактора, автора передмови, післямови;

г) відомості про видання: перевидання, передруки, характеристика перевидання, спеціальне призначення документа, особливості форми відтворення документа;

д) вихідні дані: місто, де вийшов документ (місцезнаходження видавництва); видавець — ідейний організатор видання (в теперішньому розумінні відомості про відповідальність); видавництво, друкарня (технічний організатор видання);

е) розміри документа (у круглих дужках): кількість сторінок: ілюстрації, карти, таблиці;

є) наклад документа;

ж) додаткові відомості, що стосуються внутрішньої характеристики документа: зміст (головним чином для збірників), зв'язок з іншими творами (відбиток, передрук) та інші відомості, що доповнюють внутрішню характеристику документа;

з) додаткові відомості, що стосуються зовнішньої характеристики документа: надзаголовкові дані, крім назви установи-видавця та серії (в круглих дужках); епіграфи; особливості чи відсутність обкладинки й титульного аркуша; випадки, коли відомості, зазначені в описі, не відповідають фактичному стану та інші відомості, що доповнюють зовнішню характеристику документа [12].

Основним джерелом для складання бібліографічного опису визначалась перша титульна сторінка, до якої прирівнювалися також: шмуцтитул, зворотні сторінки титулу й шмуцтитулу, обкладинка (при відсутності титульної сторінки), перша й остання сторінки документа, коли він вийшов без обкладинки й титульного аркуша, друкарські й цензурні анотації, незалежно від того, де їх вміщено в документі.

Додатковими джерелами для складання бібліографічного опису вважалися власні відомості Української книжкової палати, повідомлення друкарень, видавництв, авторів. Відомості, одержані з додаткових джерел, подавались у квадратних дужках з додаванням визначників: 1 — для елементів опису, одержаних з самого документа шляхом точного копіювання тексту; 2 — для елементів опису, яких немає в документі, але вони скомпоновані на підставі вивчення тексту; 3 — для елементів опису, здобутих з цілком сторонніх джерел.

У № 1 "Літопису Українського Друку" за 1924 рік уміщено дві інструкції для читачів: "Про видання "Літопису Українського Друку" і "Як користуватися "Літописом Українського Друку" [13]. Всі номери за 1924 рік мали допоміжні покажчики: алфавітний покажчик авторів, алфавітний покажчик періодичних видань, записи в яких були розміщені за мовами першоджерел (українська, російська, твори іншими мовами). В № 12 подано "Систематичний покажчик неперіодичних видань УСРР, що їх уміщено в "Літопису Українського Друку" за 1924 рік" [14].

У 1924 році "Літопис Українського Друку" виходив таким накладом: №1 — 1500 примірників, № 2—№ 8 — 1200 примірників, № 9 — 300 примірників, № 10—12 — 1500 примірників, тобто за 1924 рік було надруковано всього 12900 примірників. Вартість одного примірника 30 коп., передплата на рік — 3 крб. Друкувалося видання у друкарні Держвидаву України № 1 ім. Г. І. Петровського в м. Харкові.

Структура, періодичність і розподіл матеріалу в "Літописі Українського Друку" в 1925 році змінюється, частково спрощуються індекси і бібліографічний опис [15]. В цьому році було підготовлено і надруковано в Урядовій друкарні ім. Фрунзе м. Харкова двадцять чотири номери накладом 1500—1600 кожен. Всього в 1925 р. "Літопис Українського Друку" дав бібліографічну інформацію про 4126 книг та 542 назви журналів і газет.

Бібліографічні записи систематизовано за видами друкованої продукції :

- А. Книги й брошури;
- Б. Графіка;
- В. Ноти.

У межах кожного розділу записи згруповано за мовами (українська, російська, інші мови), усередині відповідної рубрики — за алфавітом. Книги і брошури розбито на вісім груп, відповідно до їхнього читачького призначення:

- I. Масова література;
- II. Красне письменство;
- III. Дитяча література;
- IV. Навчальна література;
- V. Методична література;

VI. Література для кваліфікованого читача;

VII. Офіційно-документальна література;

VIII. Різні видання.

У бібліографічному описі застосовано скорочення часто-живаних слів, крім детального індексу десятикової класифікації, додається ще й скорочений індекс, рекомендований для систематичних каталогів невеликих бібліотек, як це було погоджено з Укрголовполітосвітою.

Пошук необхідних відомостей у "Літописі Українського Друку" за 1925 рік забезпечується допоміжними покажчиками: авторів, назв книг, періодичних видань (за мовами) і систематичним покажчиком, надрукованим в № 12 і № 24.

Питання створення українського бібліографічного репертуару обговорювалися на Всеукраїнській нараді працівників книги в 1923 році і Першій конференції наукових бібліотек 1925 року. Так, у рішеннях Першої конференції наукових бібліотек зазначалося:

"1. Вважати за основне завдання бібліографічної роботи на Україні складання українознавчого бібліографічного репертуару.

2. За складові частини репертуару вважати:

а) всю друковану літературу, видану на території етнографічної України за всі віки та всю рукописну літературу на території України до початку друку;

б) всю літературу всіма мовами про Україну поза межами етнографічної України за всі віки;

в) всю літературу українською мовою поза межами етнографічної України за всі віки;

г) всі твори авторів-українців (в розумінні, установленому для роботи УАН), де-б' вони не жили" [16].

Теоретичні рішення Першої конференції наукових бібліотек щодо принципу охоплення літератури в українському бібліографічному репертуарі були майже неможливі для виконання. У зв'язку з цим Перший пленум Бібліографічної комісії Української Академії наук (1927) відзначив, що обсяг, методологія, межі і план складання українського бібліографічного репертуару ще не визначені й потребують подальшого поглибленого вивчення та закликав провести широку дискусію з цього питання.

Практична ж робота зі створення українського бібліографічного репертуару в Україні велася багатьма закладами та організаціями.

Універсальний ретроспективний покажчик стародруків складався спеціально створеним з цією метою 28 серпня 1924 року Комітетом опису видань, надрукованих на території України з XVI по XVIII ст. при Археографічній комісії ВУАН [17]. У нього увійшли відомі вітчизняні фахівці в галузі стародруків: В. Барвінок, П. Попов, В. Щербина, А. Криловський та М. Гудзій (Москва), В. Перетц (Ленінград). Очолив Комітет С. Маслов — вчений, філолог, книгознавець, палеограф, архівіст. Йому належить робота "Етюдів з історії стародруків. I—VIII", в якій тісно перепліталися історичні й бібліографічні матеріали [18].

Повніші бібліографічні відомості про стародруки України було подано в посібнику С. Маслова "Каталог ювілейної виставки Українського друкарства" [19]. В нього увійшли 220 бібліографічних описів видань, надрукованих в Україні з XVI до XVIII ст., що збереглися в основному в київських книгозбираннях. Автор дотримувався територіально-етнографічного принципу охоплення літератури. Винятком була бібліографія книг, що надруковані кирилицею І. Федоровим, Ф. Скориною та Ш. Фіолем за межами етнічної України.

В основній частині цього посібника матеріали розміщено за алфавітом назв друкарень, а в межах кожної друкарні — за хронологією в такій послідовності: бібліографічні

* Так в оригіналі.

описи книг, надрукованих кирилицею, а потім латино-польською й грецькою мовами. Достатньо повний і точний бібліографічний опис супроводжується вказівкою на місце зберігання та посилаанням до найавторитетніших бібліографічних джерел стародруків — П. Пекарського, В. Ундольського та інших.

"Каталог ювілейної виставки Українського друкарства" тільки частково відобразив стародруковані книги, що зберігалися в бібліотеках інших міст України, але це видання привертає увагу фахівців також методами бібліографування, розробленими С. Масловим у спеціальній інструкції [20], та глибокими знаннями укладача, що й дало змогу розглядати це видання як важливий етап на шляху створення повної ретроспективної бібліографії стародрукованих видань.

Над питанням створення ретроспективного покажчика української літератури, виданої з 1917 року, працювали Український науково-дослідний інститут книгознавства й Українська книжкова палата. Так, УНІК готував до видання покажчик "Бібліографія друку УСРР періоду революції", до якого мала ввійти інформація про літературу за 1917—1918 роки, що була зібрана ще в 1919 році Головною книжною палатою, та відомості про видання, що збереглися в фондах бібліотек, музеїв і приватних зібрань. Покажчик планувалося видати в двох випусках, обсягом у 15 друкованих аркушів. Література в покажчику була систематизована за Десятьковою класифікацією, підготовлено також ряд допоміжних покажчиків. Але, зважаючи на об'єктивні причини, видання не побачило світ.

Над створенням ретроспективного покажчика літератури, виданої в Україні в перші післяреволюційні роки, працювала Українська книжкова палата. За дорученням Всеукраїнської Жовтневої комісії при ВУЦВК установа збирала матеріали для "Покажчика з історії Жовтневої революції, Громадянської війни і радянського будівництва". Описи літератури збиралися за допомогою найбільших бібліотек республіки методом складання зведеного каталогу. З цією метою Наркомос УСРР і Центральний бібліографічний відділ звернулися до всіх окружних інспектур Комісаріату з проханням "відтворити на каталожних картках наявні у фондах бібліотек, що знаходяться на території округу, книги й журнали з 1917 по 1920 р., видані на території всієї України, а з 1921 р. лише місцеві видання" [21]. На кінець 1925 року частину зведеного каталогу за матеріалами інформації з книгосховищ Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська, Вінниці та інших міст було відредаговано й систематизовано Українською книжковою палатою.

Матеріали цього каталогу й паралельно створюваної картотеки журнальних статей повністю не було видано, проте широко використовувалися при складанні науково-допоміжних галузевих покажчиків. Бібліографічні покажчики історичної й краєзнавчої літератури були вміщені в "Бібліографічному збірнику", присвяченому десятій річниці Жовтневої революції [22].

Організація науково-допоміжної бібліографії нерозривно пов'язана з діяльністю Всеукраїнської академії наук, де проводилася багатогранна діяльність із дослідження актуальних питань науки і техніки. В більшості наукових центрів дослідницька робота здійснювалася паралельно з бібліографічною. В багатьох із них було створено бібліографічні бюро, кабінети, комісії з метою збирання інформації про нову літературу, що забезпечило б ефективність наукових досліджень. Доцільність такої організації науково-допоміжної бібліографії було обґрунтовано професором С. Рубінштейном в 1925 році на Першій конференції наукових бібліотек [23].

С. Рубінштейн, який в той час очолював Одеську центральну наукову бібліотеку, в своїй доповіді відзначав, що одні тільки органи державної бібліографії ("Літописи Українського Друку") неспроможні цілком задовольнити інфор-

маційні потреби наукових установ. Він слушно зауважив, що об'єктом науково-допоміжної бібліографії має стати також і статейний матеріал із вітчизняної та зарубіжної періодики. Крім наукових установ, що повинні були брати активну участь у складанні науково-допоміжних покажчиків з відповідних напрямів знань, С. Рубінштейн рекомендував залучати до роботи в галузі науково-допоміжної бібліографії й наукові бібліотеки.

Практична підготовка посібників науково-допоміжної бібліографії велася Бібліографічною комісією Українського інституту марксизму-ленінізму, Науково-дослідною кафедрою історії української культури Всеукраїнської академії наук, Бібліографічним кабінетом інституту імені Т. Шевченка, Бібліографічно-бібліотечним бюро Сільськогосподарського державного наукового комітету Народного комісаріату землеробства УСРР, а також великими науковими бібліотеками республіки: Всенародною бібліотекою України та її філіалу у Вінниці, Одеською центральною науковою бібліотекою, Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка та іншими бібліотеками України.

У складанні бібліографічних посібників, які широко друкувалися на сторінках таких академічних видань, як "Записки історико-філологічного відділу ВУАН", "Збірник історико-філологічного відділу ВУАН", "Праці" та "Учені записки" науково-дослідних кафедр та інститутів, журнал "Україна", а також тих, що виходили окремими виданнями, активну участь брали видатні учені України: академіки С. Єфремов, П. Тутковський, М. Птуха, К. Сімінський; професори С. Маслов, Є. Опоков; бібліографи М. Ясинський, Ф. Максименко, Ю. Меженко та інші, які одночасно з практичною роботою багато уваги приділяли ще й теоретико-методичному обґрунтуванню засад науково-допоміжної бібліографії.

Бібліографічно-бібліотечне бюро Сільськогосподарського державного наукового комітету, який виконував на той час функції Академії сільськогосподарських наук, організоване в 1920 році при Народному комісаріаті землеробства України, ставило своїм завданням об'єднувати й спрямовувати бібліографічну роботу для інформаційного забезпечення різних галузей сільського господарства. До його складу входили: виконувач обов'язків голови Бібліографічно-бібліотечного бюро К. Дубняк, академік П. Тутковський, професор О. Яната, заступник вченого секретаря, професор А. Носов, виконувач обов'язків директора центральної книгозбірні Наркомзему В. Лебединський та представники тих секцій Наркомзему, що вели бібліографічну роботу [24].

Одним із першочергових завдань цієї установи була підготовка багатотомного посібника "Матеріали до сільськогосподарської бібліографії України". Перший випуск "Матеріалів..." вийшов у 1924 році і був підготовлений П. Тутковським [25], видатним вченим-природознавцем, академіком Академії наук УСРР і Академії наук БСРР, наукова діяльність якого відзначена надзвичайно широким діапазоном, що й відбилося в тематиці складених ним бібліографічних посібників з медицини, картографії та сільського господарства. Покажчик П. Тутковського "Матеріали для сільськогосподарської бібліографії України" містить 853 бібліографічні записи, що репрезентують як окремі видання, так і статті з періодичних видань українською та російською мовами, випущених на теренах України та Росії. Хронологічно покажчик містить інформацію про видання з 80-х років XIX ст. по 1917 рік. Бібліографічний запис включає: номер, прізвище автора, назву, місце та рік видання, кількість сторінок (для неперіодичних видань) та відомості про складову документа і про сам документ, в якому вміщено складову (для періодичних видань).

Перша частина "Матеріалів для сільськогосподарської бібліографії України" висвітлює загальні питання розвитку сільськогосподарської науки, а також питання землеробства

та рослинництва: "Рослинництво. 1. Сільське господарство взагалі. Польоводство". В передмові до видання П. Тутковський писав про роботу Бібліографічно-бібліотечного бюро над повною сільськогосподарською бібліографією України, що міститиме 33 розділи і повністю характеризуватиме стан сільськогосподарської науки "в давні і нові часи про наше сільське господарство (у нас і за кордоном) на всіх мовах" [26]. Бібліографічні описи в посібнику зроблено мовою видання і розміщено за алфавітом. На жаль, автори цієї публікації мали змогу аналізувати тільки браковане видання, яке закінчується літерою "Ф", тому не склали чіткої думки щодо "Показника місцевостей України", який заявлений у передмові до видання.

Наступні випуски бібліографічного посібника "Матеріали для сільсько-господарської бібліографії України", до яких мала увійти література з тваринництва й економіки сільського господарства, були підготовлені, як про це сказано П. Тутковським в передмові до першої частини, але так і не видані.

Не менш цікавим джерелознавчим документом є покажчик цього самого ученого, виданий Історико-філологічним відділом Всеукраїнської академії наук "Матеріали для бібліографії мапознавства України: (мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література)" [27]. У передмові до нього П. Тутковський зазначає, що, "не маючи змоги дати вичерпну бібліографію мапознавства, він дає тільки попередньо зібрані матеріали" (747 бібліографічних записів і 50 записів — доповнення виконувача обов'язків голови Бібліографічно-бібліотечного бюро при Наркомземі К. Дубняка.). Розміщення записів формальне — за українсько-російським алфавітом, після 600 позицій описи документів за латинським алфавітом. Бібліографічна характеристика документів складається з: прізвища автора, назви, відомостей про відповідальність, місце видання, видавництво, рік видання та кількості сторінок документа. Хронологічно покажчик включає описи документів з середини XIX ст. по 1917 рік. Забезпечує пошук необхідних відомостей "Показника речей [предметів]" і "Географічний".

Крім окремо виданих бібліографічних посібників, більшість наукових праць П. Тутковського супроводжувалася старанно складеними прикнижковими та пристатейними бібліографічними посібниками. Видання "Копальні мікрофауни України, їх геологічна вага і методи їх дослідження" доповнювалося бібліографічним списком (94 назви), 95 назв містить пристатейний бібліографічний список до статті "Здобутки природничого обслідування України за останні десять років (1914—1924)" [28].

Узагальнену характеристику стародруків київських бібліотек подає посібник члена Комітету опису видань, надрукованих на території України з XVI по XVIII ст., українського історика церкви, візантолога, бібліографа В. Барвінка "Загальний огляд стародруків Київських бібліотек" [29].

У передмові до огляду автор зауважує, що в Києві є велика кількість бібліотек, де зберігаються церковнослов'янські стародруки XV—XVIII ст. та значні збірки видань, що вийшли з українських друкарень на латино-польській мові. Це бібліотеки Київської духовної академії, Києво-Печерської лаври, Софійського собору, Михайлівського, Видубецького, інших монастирів та відділ стародруків Всенародної бібліотеки України.

Характеризуючи фонди кожної з бібліотек, автор, крім загальної кількості наявних у них церковнослов'янських та латино-польських видань стародруків, дає їхній розподіл за місцем видання (друкарні), за часом (вказуються найстаріші видання кожної друкарні), мовою та шрифтом. Автор зазначає, що тільки одне видання 1708 року, яке зберігалось в бібліотеці Київської духовної академії, надруковане арабською мовою в Алепо на кошти Івана Мазепи. Окремо зупиняється на стародруках українських письменників XVI—

XVIII ст.: Памви Беринди, Кирила Транквіліона Ставровецького, Лаврентія Зизанія, Петра Могили, Мелетія Смотрицького, Лазаря Барановича, Дмитрія Ростовського та інших.

Огляд кожної книгозбірні є всебічним, крім згаданої характеристики видань, автор акцентує на їхній зовнішній характеристиці: особливостях прикрас окремих сторінок заставками, кінцівками, окремими фігурними літерами, мініатюрами та цілими гравюрами як релігійного, так і світського змісту. Зважаючи на це, посібник й нині може слугувати підґрунтям для наукових досліджень з історії книги та книгодрукування.

Не менш цікавою в цій царині була праця історика, книгознавця, професора Ф. Титова "Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII в.в.", виданої Українською академією наук за сприяння київської Губполітосвіти та Губполітконтролю [30]. Задумано працю як доповнення до дослідження автора під назвою "Типография Киево-Печерской Лавры. Исторический очерк. 1606—1616—1721 гг." Але великий обсяг документа, а головне неможливість надрукувати всю працю, змусили автора видати лише "Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII в.в." окремим накладом.

Самостійну, найчисельнішу частину зазначеного посібника складають "Приложения" (передмови) до книг, надрукованих у друкарні Києво-Печерської лаври протягом 1616—1721 років. Багато з них устами сучасників, очевидців розповідають історію виникнення друкарні, обставини купівлі архимандритом Києво-Печерського монастиря Єлїсеєм Плетенецьким Стратинської друкарні від спадкоємців Гедеона Балабана і перенесення її в Київ. Інколи в "Приложениях" відзначалися події, які відбулися на долі того чи іншого видання та спеціальні настанови читачам щодо його використання.

Всі "Приложения" супроводжуються примітками, що, на думку Ф. Титова, мали скласти головну і найважливішу частину тексту (після тексту "Приложений"), оскільки в примітках даються вичерпні відомості про книгу, з якої взята передмова: назва, прізвища осіб, причетних до її підготовки й випуску, місце друкування, назва друкарні та рік друкування, кількість сторінок, ілюстрацій, особливості шрифту, формат та інші цікаві для істориків та науковців дані.

Не менш важливі відомості містяться в "Послеловиях" (післямовах) до більшості книг, де є дані початку і закінчення роботи з її друкування, тобто рік виходу книги в світ.

Для зручності користування "Матеріалами..." в кінці видання подано ряд допоміжних покажчиків: "Алфавитные указатели: 1) личный — деятелей печерской типографии, авторов и вообще лиц, имеющих отношение к ней; 2) печатных изданий киево-печерской типографии за время с 1606—1616 г.г. до 1721 г., напечатанных, описанных и упомянутых в книге: а) славяно-русских, б) латино-польских; 3) гербов; 4) миниатюр: а) лицевых, б) простых; 5) заставок фигурных: а) начальных, б) концевых; 6) заглавных (инициальных) фигурных букв: а) тератологического (чудовищного) типа, б) растительного типа, в) с священными изображениями; 7) водяных знаков (филиграней); 8) образцов фигурной вязи; 9) образцов криптографии (тайнописи); 10) монограмм фигурных" [31].

У 1925 році Центральне статистичне управління України, виконуючи побажання Третньої Всеукраїнської статистичної конференції в Харкові (грудень 1923), опублікувало доповідь директора Інституту демографії академіка М. Птухи "Статистическая наука на Западе: библиографические заметки о книгах по статистике, вышедших за границей за десятилетие 1914—1923 гг." — бібліографічний огляд зарубіжних видань з питань теорії та історії статистики, з окремих питань методології економічної, сільськогосподарської, промислової та інших видів статистики [32]. У передмові до

видання автор зазначає, що посібник далеко не повно репрезентує зарубіжну наукову літературу з питань статистики — включено тільки ту її частину, яку він опрацював *de visu*, і познайомився з критичними матеріалами на неї під час поїздки на п'яту сесію Міжнародного статистичного інституту в Брюсселі, куди був відряджений Колегією ЦСУ та Науковим комітетом Наркомосу України. Детальніше автор зупиняється на зарубіжних виданнях, що можна знайти в бібліотеках Києва та Харкова.

В огляді проаналізовано понад триста документів. Бібліографічний опис їх мовою оригіналу поданий у підрядкових примітках і включає прізвище та ініціали автора, основну назву, відомості про видання, місце видання, видавництво, рік випуску, кількість сторінок та наклад.

Дані матеріали систематизовано за такими розділами: I. Теория и история статистики; II. Демография, санитарная и моральная статистика; III. Экономическая статистика; IV. Прочие виды статистики. В межах кожного розділу виділені: посібники загального характеру, монографії з окремих питань. Науковість видання поглиблює "Показчик авторів".

Список використаної літератури

1. *Перша* Всеукраїнська нарада робітників книги // Бібліол. вісті. — 1923. — Ч. 4. — Стп. 51—60.
2. *Библиография* в СССР и книжные палаты : сб. ст. / Кн. палаты СССР. — Х. : Тип. им. Фрунзе, 1928. — С. 87—136.
3. *Басанівська Н.* Перша Всеукраїнська нарада робітників книги / Н. Басанівська // Книга. — 1923. — № 4. — С. 5—8.
4. *Годкевич М.* Книжкова Палата і наукові бібліотеки / М. Годкевич // Бібл. зб. — К., 1926. — Ч. 1 — С. 62—68.
5. *Меженко Ю.* Підсумки і деякі перспективи в українській бібліологічній роботі / Ю. Меженко // Бібліол. вісті. — 1925. — № 1. — С. 40—46.
6. *Резолюція* на доповіді т.т. Сагарди, Рубінштейна, Годкевича, Ясинського та Отамановського // Бібл. зб. — К., 1926. — Ч. 1. — С. 85.
7. *Про організацію* Української Книжкової палати і забезпечення головних книгосховищ всіма виданнями республіки : постанов РНК УСРР від 27 черв. 1922 р. // Вісті ВУЦВК. — 1922. — 26 лип.
8. *Библиографический бюллетень* / Укр. Кн. палати // Книга. — 1923. — № 1. — С. 57—68 ; № 2. — С. 51—68 ; № 3. — 49—76 ; № 4. — С. 49—76.
9. *Там само.* — № 2. — С. 52.
10. *Українська книжкова палата* : гл. 6 Кодексу законів про народну освіту УСРР // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. — 1922. — № 49. — Ст. 729. — С. 909—910.
11. *Літопис Українського Друку* : орган держ. бібліогр. УСРР / Укр. Кн. Палата. — 1924. — Ч. 1. — С. 1.
12. *Там само.* — С. 2.
13. *Там само.* — С. 1—4, 40 — 43.
14. *Там само.* — Ч. 12. — С. 156 — 164.
15. *Там само.* — 1925. — Ч. 1—2. — С. 1—2.
16. *Резолюція* на доповіді т.т. Сагарди, Рубінштейна, Годкевича, Ясинського та Отамановського // Бібл. зб. — 1926. — Ч. 1. — С. 84.
17. *Маслов С. І.* Комітет для опису видань, що вийшли на території України в XVI—XVIII вв. / С. І. Маслов // Бібліол. вісті. — 1925. — Ч. 1—2. — С. 36—39.
18. *Маслов С. І.* Етюди з історії стародруків. I—VIII / С. І. Маслов ; Укр. наук. ін-т книгознав. — К. : Київ-Друк, 2-га друк., 1925. — 79, [5] с. : іл.
19. *Каталог ювілейної виставки* Українського друкарства / Укр. наук. ін-т книгознав. ; склав С. І. Маслов. — Х. : Держ. вид-во України, 1925. — 43, [7] с.
20. *Маслов С. І.* Комітет для опису видань, що вийшли на території України в XVI—XVIII вв. / С. І. Маслов // Бібліол. вісті. — 1925. — Ч. 1. — С. 36.
21. *До всіх, кому дорого* допомогти освіті, науці [зібрати друковані видання України з 1 березня 1917 р.] : відозва / Центр бібліогр. від. — [Х. : б. в., 1921]. — 1 с.
22. *Бібліографічний збірник*, [присвячений десятиріччю Жовтневої революції на Україні (1917—1927)] / Бібліогр. коміс. Наук.-дослід. катедри історії укр. культури ім. Д. Багалія. — Х. : Держ. вид-во України, 1930. — [4], 146, [2] с. — (Наук. зб. Наук.-дослід. катедри історії укр. культури ім. Д. Багалія ; ч. 8. Матеріали до української історичної бібліографії ; вип. 1.).
23. *Рубінштейн С. Л.* Завдання наукової бібліографії на Україні / С. Л. Рубінштейн // Бібл. зб. — 1926. — Ч. 1. — С. 54—62.
24. *Бібліографічне Бюро* Сільсько-Господарського Наукового Комітету України // Книга. — 1923. — № 2. — С. 66.
25. *Тутковський П. А.* Матеріали для сільсько-господарської бібліографії України / П. А. Тутковський. — К. : Друк. всеукр. акад. наук, 1924 — Ч. 1. — 48 с.
26. *Там само.* — С. 3.
27. *Тутковський П. А.* Матеріали для бібліографії мапознавства України : (мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література) / П. А. Тутковський. — К. : Друк. Всеукр. акад. наук., 1924. — Ч. 1. — 63 с. — (Зб. іст.-філол. від. / Всеукр. акад. наук ; № 16).
28. *Тутковський П. А.* Копальні мікрофауни України, їх геологічна вага і методи їх дослідження / П. А. Тутковський. — К. : [б. в.], 1925. — Ч. 1 — 24 с., 42 табл. — (Труди / Фізико-математ. від. Всеукр. акад. наук ; т. 1, вип. 8.). — Бібліогр. : 94 назв. ; Здобутки природничого обслідування України за останні десять років (1914—1924) / П. А. Тутковський // Україна. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 110—120. — Бібліогр.: 95 назв.
29. *Барвінок В. І.* Загальний огляд стародруків Київських бібліотек / В. І. Барвінок ; Укр. наук. ін-т книгознав. — К. : Київ-Друк, 1924. — 20 с. — Відб. з журн.: "Бібліологічні вісті". — 1924. — Ч. 1—3.
30. *Титов Ф. І.* Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII в.в. : всезбірка передмов до українських стародруків / Ф. І. Титов. — К. : Друк. Всеукр. акад. наук, 1924. — [546]с. — (Зб. іст.-філол. від. / Всеукр. акад. наук ; № 17).
31. *Там само.* — С. [536—541].
32. *Птуха М. В.* Статистическая наука на Западе : библиогр. заметки о кн. по статистике, вышедших за десятилетие, 1914—1923 гг. / М. В. Птуха ; Центр. стат. упр. УССР. — Х. : Тип. ПУУВО им. Фрунзе, 1925. — 207 с.

(Закінчення в наступному номері)